Agriculture Development Towards Sustainability

शै.व 2022-23

Editors

Riswan M,
Dr. Prasanna Srinivas.R,
Rajesh KR., Abhay,
Santosh P. Mane

Jyotikiran Publication, Pune
for the Success Choose the Best

Jyotikiran Publications, Pune
International Publication

Agriculture Development Towards Sustainability

Editors
Riswan M,
Dr. Prasanna Srinivas.R,
Rajesh KR., Abhay,
Santosh P. Mane

Jyotikiran Publication, Pune
For the Success Choose the Best

Jyotikiran Publications, Pune
International Publication

ISBN: 978-93-94819-16-0
Pub. Date: 30 Nov. 2022
Volume: I

Late Ramesh Warpudkar ACS College
Sonpeth
Pin-431516
Ta.Sonpeth Dist.Parbhani

Title	: Agriculture Development Towards Sustainability
Editor Name	: Riswan M, Dr. Prasanna Srinivas.R, Rajesh KR. Abhay, Santosh P. Mane
Publishing Agency	: Jyotikiran Publication, Pune
Publisher Address	:Santosh Pandurang Mane Sr. No. 204, Sahajeevan Society, Bhekrinagar, Hadpsar, Pune-8 Mob- 8888454089 Email- jyotikiranpublicationpune@gmail.com
Printed By	:Amitsons Digital Copier 106, Paras Chamber, 1st Floor, Above Bank Of India, Near Laxminarayan Theatre, Swargate, Pune- 411009
Edition Details	:I[st]
ISBN	: 978-93-94819-16-0
Copyright	: © Santosh P Mane
Publication Date	: 30/11/2022

ISBN: 978-93-94819-16-0
Pub. Date: 30 Nov. 2022
Volume: I

CONTENTS

Sr No	Paper Title	Page No.
1	Agricultural Marketing In India **Dr.Maneesh.B**	1-3
2	Role of Women and Employment In Agriculture Sector **Dr. Ulhas Ramji Rathod**	4-6
3	Green Revolution and Its Impact on Indian Agriculture **Dr.Mogalappa**	7-9
4	Changes in crude fiber in mutants of Cluster bean (Cyamopsis tetragonoloba L. (Taub.) induced by chemical and physical mutagens. **Sunita Bhosle**	10-15
5	Ethnobotanical Survey Of Medicinal Plants Used To Cure Skin Diseases **Priyanka Ingle, Madhuri Pawar**	16-17
6	Diseases of chili and their management **Rahul singh Raghuvanshi, Dr. Subhash Chandra**	18-23
7	Review on Effects of different fertilizer treatments on growth and yield of various crops **Mangesh M. Vedpathak, and Balbhim L. Chavan**	24-32
8	Challenges and Strategies for Sustainable Agriculture in India. **Dr. Sucheta Y. Naik**	33-36
9	Organic Farming: Best Alternative Towards Sustainability **Dr. Manisha A. Mahatale, Dr. Ashish K. Mahatale**	37-42
10	Agricultural Laws in India: An Analysis **Dr. Asha R. Tiwari**	43-45
11	Challenge to Indian Agriculture : Land Fragmentation – Causes, Its Implications and Remedies **Prof. Yuvraj Pandharinath Jadhav**	46-49
12	Use of non-conventional methods for the extraction of value-added products from citrus waste **Mr. Ghadge Amit Babasaheb**	50-54
13	Agriculture of India: A SWOT Analysis **Dr. Nitinkumar M. Patil, Ranjana Mhalgi**	55-58
14	Agro-Based Industries: The Backbone of Rural Development **Dr.Gayatri S, Tiwari**	59-62
15	Issues, Challenges and Prospects of Indian Agriculture **Mrs. Arpita Laddha**	63-66
16	Road To Revival Of Agro-Tourism Sector In India: Post Covid-19 Pandemic **Dr. Susan Alex**	67-72
17	Online-to-offline mode shifting of Agricultural Products: E-commerce becoming New Retail for Agri-Products. **Rachna Ashish Rathi**	73-77
18	Nanotechnology a tool for Sustainable Agriculture against stress: An assessment **Indra Jeet Chaudhary, and Mangesh M. Vedpathak**	78-87
19	Significance of Legal Framework for Sustainable Agriculture in India **Arafatali Saiyed, Akil ali Saiyed**	88-91
20	Organic Farming: A Way of Sustainable Agriculture in India **Dr. S. H. Kadekar**	92-94
21	Agricultural development is the backbone of the economy! **Dr. Prakash Laxmanrao Dompale**	95-99
22	Impact of Technology on Agriculture: A Brief Study **Dr. Vanmala R. Tadvi**	100-102
23	Aquaculture and Apiculture **Dr. Vaishali S. Panchwate (Tinkhede)**	103-110
24	Health Conditions Of Elderly People: A Sociological Study **Rajnikant Chandrappa, Dr. Shanta B. Astige**	111-117
25	देशाच्या आर्थिक विकासात कृषी व्यवसायाची भूमिका **प्रा. डॉ. जे. एस. सवाईयूल**	118-123

ISBN: 978-93-94819-16-0
Pub. Date: 30 Nov. 2022
Volume: I

26	The Role Of Water Resource Management In Agriculture Sustainability **Dr.Nagde Daivashala Shivaji**	124-125
27	शेती व्यवसाय समोरील प्रमुख समस्या व उपाय योजना:- **डॉ. अंभुरे एस. डी.**	126-128
28	Environmental Friendly Impact Of Jute And Related Problems With Jute Retting Process In Nadia District , West Bengal **Dr. Ranjita Roy Sarkar**	129-132
29	Significance of Legal Framework for Sustainable Agriculture in India **Arafatali Saiyed and Akil ali Saiyed**	133-136
30	Sustainable Agricultural Growth in India -Issues and Challenges **Dr Beenu Singh**	137-145
31	जागतिकीकरणाचा भारताच्या शाश्वत शेती विकासावर प्रतिकूल परिणाम - एक भौगोलिक अभ्यास" **प्रा. डॉ. गायकवाड सुभाष माणिकराव**	146-149
32	Challenges of Agricultural Development in India **Dr. Nitinkumar M. Patil and Dr. Babasaheb K. Wani**	150-154

PRINCIPAL
Late Ramesh Warpudkar (ACS)
College, Sonpeth Dist. Parbhani

ISBN: 978-93-94819-16-0
Pub. Date: 30 Nov. 2022
Volume: I

26	The Role Of Water Resource Management In Agriculture Sustainability **Dr.Nagde Daivashala Shivaji**	[illegible]
27	शेती व्यवसाय मधील प्रमुख समस्या व उपाय योजना:- **डॉ. [illegible] एम. डी.**	[illegible]
28	Environmental Friendly Impact Of Jute And Related Problems With Jute Retting Process In Nadia District , West Bengal **Dr. Ranjita Roy Sarkar**	[illegible]
29	Significance of Legal Framework for Sustainable Agriculture in India **Arafatali Saiyed and Akil ali Saiyed**	[illegible]
30	Sustainable Agricultural Growth in India -Issues and Challenges **Dr Beenu Singh**	[illegible]
31	[illegible] **प्रा. डॉ. [illegible]**	[illegible]
32	Challenges of Agricultural Development in India **Dr. Nitinkumar M. Patil and Dr. Babasaheb K. Wani**	[illegible]

PRINCIPAL
Late Ramesh Warpudkar (ACS)
College, [illegible] Parbhani

Agriculture Development towards Sustainability

ISBN: 978-93-94819-16-0
Pub. Date: 30 Nov. 2022
Volume: I

शेती व्यवसाय समोरील प्रमुख समस्या व उपाय योजना:-

डॉ. अंभुरे एस. डी.

इतिहास विभाग कै. रमेश वरपूडकर महाविद्यालय सोनपेठ

Corresponding Author- डॉ. अंभुरे एस. डी.

Email- -shivajiambhure0104@gmail.com

DOI- 10.5281/zenodo.7509348

प्रस्तावना:-

भारत हा कृषिप्रधान देश आहे. प्राचीन काळापासून शेती व्यवसायाला फार महत्त्व आहे. आज सुद्धा 75 टक्के लोक शेती व्यवसाय करतात. भारतात. कोरडवाहू शेतीचे प्रमाण अधिक आहे .त्यामुळे शेती ही निसर्गावर अवलंबून आहे कारण कधी जास्त पाऊस तर कधी कमी पाऊस पडतो .यातच शेती बाबतीत सरकारची ठोस अशी भूमिका नाही किंवा शेतीमालाला हमीभाव नाही. आज समाजात जागृती झाल्यामुळे संपूर्ण समाज शिक्षण घेऊन नोकरी किंवा इतर व्यवसाय निमित्ताने शहराकडे राहण्याचा कल वाढला आहे .त्यामुळे शेतमजुरांचा देखील फार मोठा प्रश्न आहे शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती हलाकीची झाल्यामुळे शेती मधील अवजारे .खत. बियाणे हे योग्य वेळी घेणे शक्य होईना. यातच खत .बियानाचे द फार किमती वाढल्या आहेत आणि आजही आपण शेतीकडे. व्यवसाय म्हणून पाहत नाहीत जगाच्या तुलनेत शेतीसाठी सुविधा खूपच अपुऱ्या आहेत. याचा परिणाम शेतकऱ्यांसमोर अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत त्यामुळे शेती व्यवसाय करणे आव्हान निर्माण झाले आहे.

शोध निबंधाचे उद्देश:-

शोधनिबंध लिहिण्यासाठी खालील उद्देश निर्धारित करण्यात आले आहेत

भारतीय शेती व्यवसायाचा अभ्यास करणे

भारतीय शेती व्यवसायातील समस्यांचा अभ्यास करणे

शेती व्यवसायातील समस्या सोडविण्यासाठी उपाययोजना शोधने

संशोधन पद्धती:-

वरील शोध निबंध तयार करण्यासाठी दुय्यम साधन सामग्रीचा वापर करण्यात आला आहे त्यासाठी विविध संदर्भ ग्रंथ. मासिके. दैनिक वर्तमान अग्रलेख. इंटरनेट. इत्यादी साधनांचा वापर करण्यात आला आहे

गृहतीके:-

शेती व्यवसाय निसर्गावर अवलंबून आहे शेती व्यवसायासाठी शासनाची उदासीनता दिसून येते शेतकऱ्यांना अनेक समस्यांचा सामना करावा लागतो

शेती व्यवसाय समोरील समस्या:-

भारतातील उत्पादनक्षम शेतीपैकी बहुतांश शेती ही कोरडवाहू आहे दरवर्षी शेतीत कोरड्या व ओल्या दुष्काळाच्या रूपाने हमखास फटका बसतो. दिवसेंदिवस वाढत चाललेल्या प्रदूषणामुळे ऋतुचक्रात अनियमता बदल होत आहेत याचा परिणाम अवकाळी पाऊस. वादळ. वारे .गारपीट. भूकंप .पिकावर पडणारी रोगराई . मी शेती व्यवसायासाठी अतिशय घातक संकट आहेत ही अस्मानी किंवा नैसर्गिक संकट कधी येतील हे कळत नाही कळाल तर ती थांबवता येत नाहीत ती संकटात थांबण्यासाठी शेतकरी पूर्णतः हतबल ठरतो.

शेतीचे बदलते स्वरूप:-

देशाची झपाट्याने वाढणारी लोकसंख्या त्या लोकांनी राहण्यासाठी बांधलेल्या घरामुळे शहर झपाट्याने वाढत. आहेत याच वेगाने जमीन कमी होत आहे उत्पादन वाढीसाठी माणूस पडित जमीन वहीची खाली आणत आहे त्यामुळे जनावरांचा चारण्यासाठी कुरणे उरली नाहीत परिणामी शेतकऱ्यांना गाई .म्हशी .सांभाळणे शक्य होईना. शेतीकडे पूर्वीसारखी जनावर नसल्यामुळे आणि आहेत त्या नाही खाण्यासाठ सकस चारा मिळत नसल्यामुळे त्यांच्यापासून मिळणारे शेणखत कमी झाले आहे. जमीनीला खत मिळत नसल्यामुळे सुपीकता कमी होत आहे. रासायनिक खते फार मोठ्या किमतीत विकत घ्यावे लागत आहेत. रासायनिक खतातील भेसळ सुपीकता कमी होण्यास कारणीभूत ठरत आहे.

शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती व शेती व्यवसाय:-

भारतातील ग्रामीण शेतकरी बहुतेक अज्ञानी व अडाणी असल्यामुळे तो धर्मकारणात व लग्नकार्यात फार मोठ्या प्रमाणात खर्च करत असतो विशेष म्हणजे ऊन पाऊस वादळ वारे कशाची पर्वा न करता कुटुंबाला सोबत घेऊन दिवस-रात्र बैलासारखा शेतावर राबराब करणारा शेतकरी सावकार. आडत्या व व्यापाराच्या उधारी उसनवारी परत करून नेमक्या पेरणीच्या वेळी आर्थिक दृष्ट्या कंगाल बनलेला असतो पेरणीसाठी पुरेशी भांडवल नसल्यामुळे व्यापाऱ्याकडून खत-बी- बियाणे उद्धार पेरणी करतो दुष्काळामुळे दुबार पेरणी करण्याची वेळ आल्यानंतर तो आर्थिक दृष्ट्या पूर्ण खचून जातो पेरणी करावी तर भांडवल नाही सोडून द्यावी तर उदरनिर्वासाठी दुसरे साधन नाही अशा विविध अवस्थेत सापडलेल्या शेतकऱ्यांना कात्रीत पकडून उदा उत्पादित माल याच व्यापाऱ्याला विक्री करण्याच्या अटीवर त्यांच्याकडुन व्याजाने पैसे घेतो सुगी आल्यानंतर सर्वप्रथम व्यापारी आपली रक्कम व्याजासह

ISBN: 978-93-94819-16-0
Pub. Date: 30 Nov. 2022
Volume: I

कापून घेऊन उरले तेवढेच पैसे शेतकऱ्यास देतो त्याच पैशात कुटुंब चालून मुलीचे लग्न. मुलाचे शिक्षण या सर्व अधिकाराचे लागतात आणि आशा अनेक कारणामुळे शेतकऱ्याकडे शेतीसाठी भांडवल नसते हे एक फार मोठी शेतकऱ्यासमोर समस्या आहे.

बँका व पतसंस्थांचा शेतकरी विषयी नकारार्थी दृष्टिकोन:-

कुठलाही व्यवसाय* भांडवल असल्याशिवाय चांगल्या प्रकारे करता येत नाही त्यामुळे प्रत्येक व्यवसाय करणाऱ्यांना विशिष्ट बँका व पतसंस्था कर्जवाटप करीत असतात हे कर्ज वाटप करीत असताना बँका व पतसंस्था यांचा शेतकऱ्यां विषयी नकारार्थी दृष्टिकोन असतो. कारण कर्मचारी व्यापारी. कारखानदार. यांना विशेष सवलती देऊन खर्च मागील तेवढे कर्ज मिळते परंतु शेतकऱ्यांना कर्ज मिळत नाही मिळाले तर जागोजागी आडवनुक करून त्यांच्याकडून पैसे घेऊन मगच कर्ज मंजूर करतात व्यापारी कारखानदार .व्यापार कारखाना यांच्या तोटा दर्शुन कर्ज भरीत नाहीत तरी बँका त्यांची वसुली करीत नाहीत उलट एखाद्या शेतकऱ्याने कर्जाची परतफेड केली नाही तर बँक त्यांच्या वारसा कडून कर्ज वसूल करते भारतामध्ये सुद्धा अनेक मोठाले उद्योजक फार मोठी रक्कम उचलून भारताबाहेर पळून गेलेले आहेत पतसंस्थांचा शेती आणि शेतकऱ्यांच्या विषयी नकारार्थी दृष्टिकोन पक्का ठरलेला आहे त्यामुळे शेतकऱ्यासमोर ही एक मोठी समस्या आहे

शेतकऱ्यांचे व्यापाऱ्याकडून होणारे शोषण:-

भारतामध्ये कुठल्याही शेती मालाला हमीभाव नाही. ज्या मालाला हमीभाव मिळाला आहे त्याची वेळेवर खरेदी खरेदी होत नाही. त्यामुळे शेतकऱ्यांना आपल्या घरगुती गरजा भागण्यासाठी व्यापारी सांगतील त्या किमतीत आपला माल विकावा लागतो शेतकऱ्यांचा माल विकल्यानंतर त्या मालाला भाव येतो तेव्हा शेतकऱ्यांचा माल त्यांच्या हातातून गेलेला असतो त्यातच शेतकऱ्यांनी व्यापाऱ्याकडून कर्ज घेतलेले असते कर्ज फेडण्यासाठी तो लवकर माल विकतो हमीभाव नसल्यामुळे ही एक शेतकऱ्यासमोर मोठी समस्या आहे

शेत मजुरांची कमतरता व त्यांची मानसिकता:-

शेती व्यवसाय हा बऱ्याच प्रमाणावर शेतमजुरावर अवलंबून राहतो. त्यामुळे शेती कामासाठी मनुष्य बळ मोठ्या प्रमाणात लागते .३०-३५ वर्षांपूर्वी भारतात औद्योगीकरण झालेले नव्हते. दळणवळणाच्या सुख सुविधा नव्हत्या. समाज शिक्षण घेत नव्हता. त्यामुळे बरेच लोक ग्रामीण भागात राहत असत .तेव्हा मजुराची कमतरता नव्हती परंतु आज प्रत्येक जाती धर्मातील लोक शिक्षण घेत आहेत औद्योगीकरणामुळे शहरीकरण वाढले याचा परिणाम शेतीमध्ये शेतमजूर संख्या कमी झालेली आहे दुसरे म्हणजे शेतमजुरांची अशी मानसिकता झाली आहे की आपल्याला शहरांमध्ये जास्त पैसा मिळतो मुलांना पण शिकविता येते ग्रामीण भागात त्यांना उदासीनता वाटते ही त्यांची मानसिकता झाली या त्यांच्या मानसिकतेमुळे शेतामध्ये काम करणाऱ्यांची संख्या कमी झालेली आहे ही एक शेतकरी समोरील फार मोठी समस्या आहे

शासनाचे शेतीविषयक उदासीन धोरण:-

भारत हा कृषिप्रधान देश असूनही आणि भारतात शेती हा प्रमुख व्यवसाय असून सुद्धा शासनाचे या व्यवसायाकडे विशेष लक्ष नाही. भारतातील शेती ही निसर्गावर अवलंबून असल्यामुळे दुष्काळाच्या काळात शेतकऱ्यांच्या मदतीसाठी शासन धावून येत नाही त्याचबरोबर शेतकऱ्यांसाठी धान्य साठवण्यासाठी कुठलीही गोदाम नाहीत. किंवा हमीभाव देण्याकडे त्यांचे लक्ष नाही तसेच त्यांच्या आयात- निर्यात धोरणामुळे शेतकऱ्याला फार मोठा फटका बसतो काव्य खोदणे जलसिंचन करणे हे शासनाचं कर्तव्य असते परंतु जे काय थोड्या प्रमाणात जलसिंचन होत आहे त्यामध्ये सुद्धा फार मोठा भ्रष्टाचार होत आहे बरेच शेत तळे कागदोपत्रीच आहेत अशा प्रकारे शेतकऱ्या विषयी शासनाचे जे उदासीन धोरण आहे ते एक शेतकऱ्यांसमोर फार मोठे समस्या आहे

शेतीमालावर प्रक्रिया करणाऱ्या उद्योगाचा अभाव:-

महाराष्ट्रात वेगवेगळ्या भागात वेगवेगळ्या विशिष्ट धान्य पिकविले जाते यामध्ये मराठवाडा विदर्भात कापूस किंवा सोयाबीन पिकाचे फार मोठे उत्पन्न काढल्या जाते परंतु कापूस व सोयाबीन वर प्रक्रिया करणारे कुठलेच उद्योग नाहीत ऊस भरपूर निघतो तिथे साखर कारखाने कमी आहेत जे आहेत ते व्यवस्थित चालत नाहीत बहुतेक साखर कारखाने राजकीय पुढाऱ्यांनी विकून खाल्ले आहेत किंवा त्यांनी स्वतंत्र खाजगी विकत घेतले आहेत त्यामुळे शेतकरी फार मोठ्या प्रमाणात अडचणीत येतो शेतकऱ्यांना आपला माल कुठे विकावा हेच कळत नाही शेतीमालावर प्रक्रिया करणारे उद्योग नसल्यामुळे शेतकऱ्यां पुढे फार मोठ्या समस्या निर्माण होतात.

शेतकऱ्यांमधील अज्ञान:-

कुठलाही व्यवसाय यशस्वीरित्या करायचा असेल तर तो व्यक्ती सुशिक्षित असला पाहिजेत. परंतु भारतातील आजही फार मोठ्या प्रमाणात शेतकरी अडाणी व अज्ञानी आहेत त्यांना शेती व्यवसायाची योग्य नियोजन लावता येत नाहीत .किंवा शेतीमा लाचे मार्केटिंग करता येत नाही त्यामुळे वर्षभर राबवून त्याला जेवढे पैसे मिळत नाहीत तेवढे व्यापाऱ्याला एका दिवसात पैसे मिळते मिळतात त्यामुळे शेतकऱ्यांचं अज्ञान सुद्धा शेतकऱ्यासमोरच एक मोठं समाज होऊन बसली आहे

ISBN: 978-93-94819-16-0
Pub. Date: 30 Nov. 2022
Volume: I

खर्च अधिक व उत्पादन कमी:-

भारतातील शेतीची उत्पादक क्षमता विकसित देशाच्या तुलनेत फार कमी आहे अमेरिकेत 2001 मध्ये प्रति हेक्टरी भारताची उत्पादकता ७२१० किलो ग्रॅम तसेच जपानमध्ये ६६६० किलो ग्रॅम चीनमध्ये ६३५० किलोग्रॅम तर भारतात 2640 किलो ग्रॅम आहे भारतामध्ये२७४० किलो ग्राम आणि भारतात हमीभाव नसल्यामुळे शेतकऱ्यांचा खर्च जास्त होतो परंतु त्या प्रमाणात त्यांच्या मालाचे पैसे होत नाहीत यामुळे उत्पादन झाले असले तरी उत्पादनापेक्षा खर्च जास्त होत आहे ही एक फार मोठी समस्या आहे

शेती व्यवसाय समोरील उपाय:-

शेतीमालाची साठवणूक करण्यासाठी पुरेशा प्रमाणात व्यवस्था करण्यात यावी.

शेतकऱ्यांना पीक विमा उतरण्यासाठी अधिकाधिक प्रमाणात प्रोत्साहित करावे पिकाचे नुकसान झाल्यास संबंधित शेतकऱ्यांना तात्कालीन पिक विमा देण्याची व्यवस्था असावी जेणेकरून पिक विमा साठी शेतकऱ्यांची विश्वास अहर्ता वाढेल शेती पदवीधर तरुणामार्फत कृषी संलग्न व्यवसाय केंद्राची स्थापना करून त्यांच्या मार्फत शेती अवजारे .खते. कीटकनाशके. यांचे विक्री प्रतिनिधी आणि शेतकऱ्यांना हवी ती माहिती देण्याची जबाबदारी शासनाने घ्यावी शासनाने हमीभावाची जास्तीत जास्त काळजी घ्यावी जेणेकरून शेतकऱ्यांची व्यापार लूट करणार नाहीत

सिंचन क्षेत्र वाढविण्यासाठी व पाणी टंचाईवर मात करण्यासाठी भारत सरकारने नद्या जोड प्रकल्पाची मांडलेली कल्पना हाती घ्यावी तसेच शेतकऱ्यांना शेतीला पाणी देण्यासाठी ठिबक सिंचन सारखे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करण्यासाठी मार्गदर्शन व्यापक प्रमाणात करावी त्यासाठी शेतकऱ्यांना आर्थिक सहाय्य द्यावे

शेतकऱ्यांना आधुनिक शेती तंत्रज्ञानाचे प्रशिक्षण देण्याची व्यवस्था करावी शेतीमालासाठी किंवा शेतीचे धान्य खरेदी विक्री करण्यासाठी उत्तम बाजारपेठ निर्माण करावी तेव्हा शासनाने शेतीमालाचा किमान भाव निश्चित करावा

समारोप:-

वरील लेखांमधून आपण भारतातील शेतकऱ्यांच्या समस्या त्यांच्या पुढील आव्हाने व उपाययोजनाचा थोडक्यात अभ्यास केला आहे यावरून असे दिसून येते की भारतातील शेती व्यवसाय हा अर्थव्यवस्थेचा आधारस्तंभ आहे यासाठी शासनाने शेती विकासाकडे विशेष लक्ष देणे गरजेचे आहे शेती व्यवसायात निर्माण होणाऱ्या अडचणी सोडविण्यासाठी शासकीय स्तरावर प्रयत्न होणे आवश्यक आहे शेती व्यवसाय संबंधित आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अधिक अधिक प्रसार करून शेतकऱ्यापर्यंत हे तंत्रज्ञान पोहोचणे अत्यावश्यक आहे बहुतांश वेळा ग्रामीण भागातील निरक्षर शेतकऱ्यांना काही वेळा तर ग्रामीण संस्थेतील जनप्रतिनिधींनी व सरपंच यांनी शासकीय योजनांची माहिती करून देणे आवश्यक आहे

संदर्भ ग्रंथ

१) डॉ.सतीश टोंबरे--कृषी घटक कैलास पब्लिकेशन औरंगाबाद

२) यादव आनंद-ग्रामीण साहित्य स्वरूप आणि समस्या - मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे

३) मुंदेकर श्रीराम-ग्रामीण साहित्य प्रेरणा आणि प्रयोजन- दिलीप राज प्रकाशन पुणे

४)चंदनशिव भास्कर-माती आणि नाती-निर्मल प्रकाशन नांदेड

PRINCIPAL
Late Ramesh Warpudkar (ACS)
College, Sonpeth Dist. Parbhani

Editors

Editor

RISWAN M
Senior Lecturer,
Department of Sociology,
South Eastern University of Sri Lanka, Sri Lanka

Dr. PRASANNA SRINIVAS.R
Assistant Professor,
Department of Microbiology
M.S.Ramaiah College of Arts, Science and Commerce,
M S R Nagar, Bengaluru, Karnataka, India

RAJESH KR. ABHAY
Assistant Professor
Department of Geography,
Dyal Singh College,
University of Delhi, New Delhi 110 003 (India) Alternate

SANTOSH P. MANE
Assistant Professor,
IQAC Coordinator & Head Department of Geography,
Sameer Gandhi Kala Mahavidyalaya (Commerce & Science College) Malshiras, Solapur, Maharashtra-713107, India

JYOTIKIRAN PUBLICATION PUNE

Jyotikiran Publication, Pune
Sr. No. 204, Sahajeevan Society,
Bhekrinagar, Hadpsar, Pune-8
Mob- 8888454089
Email-
jyotikiranpublicationpune@gmail.com
Web Site-
http://jkpublications.com
Rs-1000/-

ISBN 978-93-94819-16-0
9 789394 819160